

ӘОЖ 81 367

Е.Ә. Керімбаев

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.
E-mail: erker_70@mail.ru

Қытай фразеологизмдеріндегі ұлттық танымның көрінісі

Мақалада орасан бай қытай тілі фразеологизмдерінде жиі кездесетін символдарға лингвомәдени тұрғыдан шолу жасалып, түсіндірме берілген.

Түйін сөздер: лингвомәдениеттану, чэн юй, гуань юн юй, янь юй, сие хоу юй.

Е.А. Керимбаев

Национально-культурная специфика китайских фразеологизмов

В статье дается анализ и объяснение основным символам которые часто встречаются в фразеологизмах китайского языка.

Ключевые слова: Лингвокультурология, чэн юй, гуань юн юй, янь юй, сие хоу юй.

E.A. Kerimbayev

Chinese Idioms and Culture Values

The article defines the theoretical bases of the phenomenon of an interference. The essence of the of an interference also reveals the contact of languages.

Keywords: Linguistic culturology, Cheng Yu, Guan yun yu, yan yu, cie hou yu.

Қытай тілі ғылымындағы тіл мен мәдениеттің ара қатынасын зерттеген еңбектер бастауын жиырмасыншы ғасырдың бас кезінен алды. 1938 жылы қазіргі Юннан университетінде профессор Луо Чаңпей «Тіл мен мәдениет» пәні бойынша дәріс оқи бастады. Қытайдағы лингвомәдениет тану пәнінің іргетасы тап осы кезде қаланды десек артық айтқандық емес. 50-жылдардың басында Луо Чаңпей мырзаның «Тіл және мәдениет» атты кітабы жарыққа шықты. Бұл еңбегінде ғалым тіл мен мәдениеттің байланысы жөніндегі батыс ғалымдарының тұжырымдарын қостай отырып: «тіл саласындағы зерттеулер таза тілдік категориялардың аясында қалып қоймауы керек. Өйткені тілдің қамтитын аумағы өте кең. Тіл белгілі бір қоғамда өмір сүретіндіктен, қоғамда болып жататын мәдени, әлеуметтік, тарихи процестерден қалыс қала алмайды. Біз

тілді осы салалармен байланыстыра зерттегенде ғана тілтануда белгілі бір жетістіктерге қол жеткізуіміз мүмкін», – деп атап көрсетті [3,5 б.].

1980 жылы диалектолог Иоу Жуцзе және тарихшы һәм географ Чжоу Чженхы «Диалектілер және қытай мәдениеті» атты кітабын жариялады. Бұл еңбек Қытайдағы лингвомәдениеттану ғылымының жаңа бағытын белгілеп берді. 80-жылдардан бері қарай лингвомәдениеттанудың түрлі аспектілеріне арналған көптеген еңбектер жарық көрді [25,136.].

Әлеуметтік құбылыстардың жаһандану дәуірінде тіл білімі фразеологизмдердің этномәдени ерекшеліктерін қарастыру тіл білімінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Қытай тіліндегі идиомалардың этномәдени ерекшеліктерін Бао Хун, Г.А.Баженов, В.А.Мясников және Тань Аошуан қарастырған. Дегенмен де зерттеушілердің ешқайсысы да қытай

тіліндегі фразеологизмдердің этномәдени ерекшеліктерін айту тәсілдерін ғылыми нысан етіп қарастырмаған.

Қытай тіліндегі тұрақты сөз тіркестерін саралау барысында, біз олардың ұлттық-мәдени бояуы қанық ерекшелігін, ал кейде басқа тілдердегі фразеологизмдерге ұқсастықтары да бар екеніне көз жеткіздік. Оларды зерттеген кезде міндетті түрде лингвоелтану аспектісіне көңіл бөлуіміз керек. Сол фразеологизмнің негізін құрап отырған елтануға қатысты кейбір мәселелерді білмеу, оның астарлап, бейнелеп жеткізгісі келіп отырған мәнін түсінуге кедергі келтіреді. Яғни, біздің айтып отырғанымыз, тікелей сол елдің тарихына, мәдениетіне, тұрмыс-тіршілігіне, салт-дәстүріне қатысты фактілер, оқиғалар, құбылыстар негізін құрайтын тұрақты сөз тіркестері. Мұндай фразеологизмдердің бойында ономастикалық компоненттерді, яғни топонимдер (географиялық жер-су атаулары) және тарихта болған адамдардың аттарымен қатар фантастикалық, мифтік жануарлар, құдайлар, аруақтар, құбыжықтар, әдеби шығармалардағы кейіпкерлер жататын антропонимдер (адамдардың аты-жөндері) көптеп қамтылған.

Мысалы: Чэн юй:

四面楚歌 – Тікелей аудармасы: «Төрт тараптан Чу өлеңдерінің айтылуы».

Мағынасы: қоршауда қалу, тығырыққа тірелу, қиын жағдайда қалу;

Қазақша баламасы: «Қайда барса да, Қорқыттың көрі».

洛阳纸贵 – Тікелей аудармасы: «Луо Яннің қағазы қымбат»

Мағынасы: әйгілі, үлкен сұранысқа ие (әдеби шығарма туралы);

Қазақша баламасы: «Қолдан қолға тимейді»

愚公移山 – Тікелей аудармасы: «Үй Гуң тауды жылжитты».

Мағынасы: қайтпай үлкен қажыр-қайратпен еңбектену;

Қазақша баламасы: «Еңбек бәрін жеңбек».

Янь юй:

情人眼里出西施 – Тікелей аудармасы: «Ғашық адамға сүйгені Си ши болып көрінеді»

Мағынасы: Ғашық адамға сүйгені ең сұлу жан болып көрінеді;

Қазақша баламасы: «Әркімдікі өзіне ай көрінер көзіне».

上有天堂, 下有苏杭 – Тікелей аудармасы: «Аспанда жұмақ, жерде Су жоу мен Хаң жоу»

Мағынасы: Су жоу мен Хаң жоу жер бетіндегі ең әдемі қалалар;

Қазақша баламасы: «Жер жаннаты Жетісу»

嘴说曹操, 曹操就倒 – Тікелей аудармасы: «Сао Саоның атын ауызға алсаң, Сао Сао жетіп келеді».

Қазақша баламасы: «Кімді айтсаң сол келеді»

Сие хоу юй:

七里铺家进秀才-没想到 – Тікелей аудармасы: «Чи Липу әулетінен шыққандар сию цай болып шыға келді- ешкім ойлаған жоқ».

Қазақша баламасы: «Үш ұйықтаса түсіне кірмеу».

福兴邦的和尚-没有化成 – Тікелей аудармасы: «Фу Синваңның монахтары қайыр сұраған емес».

Мағынасы: Не айтарыңды білмейсің?

Гуань юн юй:

鸿门宴 – Тікелей аудармасы: «Хуң менның қонағасы».

Мағынасы: құрылған қақпан, торға түсіру;

Қазақша баламасы: «Қазылған ор».

庐山真面目 – Тікелей аудармасы: «Лу Шан тауының нағыз көрінісі».

Мағынасы: шынайы бет бейнесі, істің ақиқаты;

南柯一梦 – Тікелей аудармасы: «Нан Кы туралы түс».

Мағынасы: бос қиял, орындалмайтын арман;

Қазақша баламасы: «Қашпаған сиырдың сүтінен дәмету».

南郭先生 – Тікелей аудармасы: «Нан Гуо мырза».

Мағынасы: Қу, өтірікші, алаяқ;

Бұл жерде гуань юн юй мен сие хоу юйға топонимдердің аз кездесуі тән екенін айта кеткен жөн.

Қытай тілінің тұрақты сөз тіркестерінде қытайлықтардың өздеріне етене таныс, алайда шетелдіктер үшін мүлде түсініксіз ұғымдар көптеп кездеседі.

Мысалы:

Чэн юй: 得寸进尺; 弹丸之地; 黄袍加身; 入木三分;

Янь юй: 吃过端午酒; 扇子不离手; 东北有三宝; 反正一样;

Се хоу юй: 大姑娘坐轿子-头一回; 二百五-半封; 筷子夹骨头-三条光棍; 聋子拉二胡-胡扯; Гуань юн юй: 唱红脸; 跑龙套; 上西天; 牵红线; 抓辫子; 人心隔肚皮;

空心汤圆;

Біз жоғарыда айтып кеткен сөздерден басқа, қытай тілінің тұрақты сөз тіркестерінде аңдардың, құстардың, өсімдіктердің түр-түстерінің атауларымен және сан есімдермен келетін мәдени-ұлттық реңі қанық фразеологизмдер көптеп кездеседі. Бұл аң-құс, өсімдіктердің мәдени реңге ие болуы қытай халқының өмірінде, яғни, дінде, мифологияда, фольклорда алатын орнымен немесе тікелей сол заттың қасиетімен, бейнесімен түсіндірілсе керек. Мүмкін жоғарыда аталған заттар басқа мәдениетте, басқа өркениетте, басқа халықтың тұрмыс-тіршілігінде тек қана нақты бір затты білдіруі әбден мүмкін.

Мысалы, бамбук ағашын алсақ, ол қытайлықтар үшін тамақ, баспана, киім, қағаз, аяқ киімнің қызметін атқарады. Ежелгі қытайлықтар өз өмірлерін бамбук ағашынсыз елестете алмаған. Сондықтан ағаштың бұл түрінің қытай тілінің тұрақты сөз тіркестеріне арқау болмауы мүмкін емес [2,184 б.].

Мысалы:

敲竹杠；竹篮子挑水—一场空；竹筒倒豆子—粒不留；宁可食无肉，不可居无竹；

势如破竹；罄竹难书；

Қытайлықтар үшін бамбук – тек қана өсімдік, ағаш емес, сонымен қатар ол қайсарлықтың, шыдамдылықтың, мықтылықтың символы. Бамбук алған бетінен қайтпайтын мінезді білдіреді. Ежелгі қытайлықтар адамның қадір-қасиеті, ары мен намысы, қайсар мінезі туралы айтқанда оны яшмамен және бамбукпен бейнелеген [5, 56-57 б.].

Мысалы: 玉可碎而不改其白，竹可焚而不毁其节

Келесі мәдени код – өсімдіктерге тоқталатын болсақ: *mudan*-пион – байлықты, дегдарлықты және гүлденуді білдіреді, Қытайдың ұлттық гүлі саналады; *songshu*-қарағай – мықты және табанды жігерді, мәрттікті, ұзақ өмірді бейнелейді; *mei*-алхоры – әдемілікке, сыпайылыққа және жан дүниенің тазалығына сай келеді; *ju*-хризантема – қажымастықты, көркемдікті және қарапайымдылықты көрсетеді, *lan*-орхидея – сыпайылықты және адалдыққа тазалықты сипаттайды. Ежелгі Қытайда бамбук, алхоры, хризантема және орхидея – *si jun zi*, яғни төрт игілікті адам/гүлдер саналған. *Lian*-лотос – тазалық пен адалдық, әділдік, нәзіктік пен инабаттылық символы; *shuxian*-нарцисс – жан дүниенің нәзік

тазалығын білдіреді; *li* – алмұрт бұзылмаған тазалықты суреттейді [2,299 б.].

Табиғат нысандары мен құбылыстарының мәдени кодының концептілері мен олардың қытай тіліндегі символдық белгілері. *Ri* (күн) және *уе* (ай) жарық пен тазалықты білдіреді, ал *xing* (жұлдыз) жарқырау мен жылтырды бейнелейді. «Айдын», сондай-ақ «жүкті болу» деген қосымша мағынасы да бар. *Ming uе gu hua* – тамаша көріністен жанның жадырауы мен шаттануы; ұл табу, бала біту.

Чэньюй құрылысында әртүрлі символдық мағыналарды білдіретін сынарлардың жұптары да жиі кездеседі. *Fengyun* – жел мен бұлт, соғыс қимылдарын немесе күтпеген саяси толқуларды білдіреді. *Fenglei* – жел мен күн күркіреуі төңкеріс, бас көтерулерді, ірі көлемді және үздіксіз шабуылдаушы күштерді сипаттайды. *Fengyue* – жел мен ай және *fengyu* – жел мен жаңбыр махаббат істері мен қызықтарын көрсетеді.

Қытай тіліндегі жануарлар мәдени коды тек зоонимдер концептілерімен ғана емес, сондай-ақ мифологиялық жануарлармен де көрінеді. *Feng* – феникс, самұрық құс, қілін-мүйізді, қабыршақты сауыты бар мифологиялық аң, *long* – айдаһар және *gui* – тасбақа – төрт рух/құдай, бұлар бақыт пен байлықтың, ұзақ ғұмырдың белгілері. Бұл мифтік бейнелердің символикасын *feng mao lin jiao* – сирек, бірегей – фразеологизмінің семантикасынан көруге болады. *Feng* – феникс және *long* – айдаһар отбасылық бақыт пен адам өміріндегі қуанышты білдіреді. *Luan* – феникс тектес құс және *feng* – феникс – бақытты, мамақұлдықты сипаттайды. *He* – аспан тұрғындарын таситын мифтік тырна, ұзақ ғұмыр символы. Зоонимдер: *shizi* – арыстан ержүректікті, қуатты және жауынгерлікті; *bao* – леопард, қабылан күш пен ержүректікті, ерлікті, тек арыстан мен жолбарысқа ғана жол береді; *niu* – сиыр еңбексүйгіштік пен көнбістікті (сондай-ақ, төзімді, асау, мығым секілді тұрақты сипаттамалары да бар); *ma* – жылқы – үлкен болашақ, сонымен бірге жауынгер, көсем, ержүрек, өжет, тәжіірбелі, шыамды, жылдам, ұшқыр секілді тұрақты сипаттамалары бар; *hong* – аққу – үлкен ерік-жігерді; *уан* – мандарин үйрек – таза және адал махаббатты, бір-бірін құрметтейтін жұбайларды білдіреді. *Liuy* – сазан, тұқы (карп) сөзінің морфемалары *li* – кіріс, пайда және *уи*-молшылық, тоқтықпен бірдей

айтылады, сондықтан «тұқы» сөзі қытай тілінде жағымды естіледі және байлықты, атакты білдіреді. Gou – ит – жағымсыз әсер береді, ерте заманнан ит дұшпанмен, жеккөрінішті, төмен адаммен, ең жаман қасиеттері бар кісімен салыстырылған; lang – қасқыр, көбінесе бұл аңмен ызақорлық, қатыгездік пен ұятсыздық, опасыздық, қомағайлық, қауіп көрсетіледі; huli – түлкі қулық-сұмдықпен, теріс жолға түсірумен байланыстырылады; zhu – шошқа – ауқаттылық пен байлық, жалқаулық, мешкейлік, жанұяның еркесі секілді түсініктермен қатысты [2,230 б.].

Қытай ұлтының тілдік бейнелеуде түстерді білдіретін сөздерді кең қолданғанын көруге болады, олар әлем тараптары, алғашқы элементтер және ізгілікке байланысты белгілі түсініктерді білдіреді. Жасыл түс шығысқа, ағашқа және адамгершілікке сай келеді. Сары түс – орталық, топырақ және сенім. Ақ түс – батыс, металл және әділдік. Қара түс – солтүстік, су және даналық. Қызыл түс – оңтүстік, от және рәсімді білдіреді. Wan zi qian hong – көп гүл, көктемгі гүлдердің сан алуандығы, гүлденген бақша; істің алға басуы, кәсіпорынның гүлденуі мен баюы. Сөзбе-сөз «10000 алқызыл мен 10000 қызыл» бола-

ды. Бұл фразеологизмде Қытайдың дәстүрлі мәдениетінде гүлденуді, жетістікті, бақытты білдіретін қызыл түстің символикасын көруге болады.

Фразеологизмдер – бұл бізді қоршаған ортадағы түрлі құбылыстарды, тарихи және мәдени оқиғаларды, адамдардың бір-біріне деген қарым-қатынастарын, күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі жағдайларды, адамның мінезіне, сезімдеріне, эмоциясына, артықшылықтары мен кемшіліктеріне қатысты кез келген ойды барынша қысқа, барынша түсінікті, барынша әдемі жеткізуге болатын тамаша мүмкіндік.

Фразеологизмдер – бұл тарихтың, елді басқарған патшалар әулетінің, ұлы шайқастардың, абыройсыз жеңілістер мен мерейлі жеңістердің құпияларын бойына жасырған тамаша тілдік құбылыс.

Фразеологизмдер – бұл халық даналығы, халық тапқырлығы, халықтың риясыз, ұтымды әзілі.

Фразеологизмдерді кеңінен, ұтымды, орнымен қолдануға Қытайда қай кезде болса да үлкен мән берілген және бұл оқыған, тоқыған, көзі ашық, көкірегі ояу адамның көрсеткіші болып қалыптасқан.

Әдебиеттер

- 1 Аханов К. Тіл білімінің негіздері. – Алматы: «Санат», 1993. – 496 б.
- 2 Войцехович И.В. Практическая фразеология современного китайского языка. – М.: «Восток-Запад», 2007. – 509 с.
- 3 Дәулетова Ф.Н. Лингвомәдениеттану: қытай және қазақ тілдерінің салғастырмалы фразеологиясы. – Алматы: «Қазақ университеті», 2000. – 180 б.
- 4 Даулетова Ф.Н. Китай: мифы и реальность. – Алматы: Издательская компания «Жизнь», 2005. – 260 с.
- 5 Малявин В.В. Китайская цивилизация. – М.: Дизайн. Информация. Картография «Астрель» АСТ, 2001. – 632 с.
- 6 И Биң Юн. Жемчужины китайского языка. 100 китайских идиом. – СПб: Карго, 2007. – 208 с.
- 7 徐宗才, 应俊玲. Chinese Idiomatic Phrases for Foreign Students, 外国人说熟语. 北京语言大学出版社, 2001.
- 8 陈建华. 汉语口语习惯用语教程. 北京语言大学出版社, 2003.
- 9 主编宋永培, 端木黎明. 汉语成语词典 (修订本) 四川辞书出版社, 1998.
- 10 王世林, 谚语, 俗语, 歇后语, 名人名言辞典. 吉林大学出版社, 2006.
- 11 Авакова Р., Дәулетова П. Қысқаша қытайша-қазақша фразеологиялық сөздік. – Алматы: Қағанат ҚС, 1998. – 60 б.
- 12 Кеңесбаев С.К. Қазақ тілінің фразеологиялық сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1977.
- 13 Кожевников И.Р. Словарь привычных выражений современного китайского языка. – М.: Восток-Запад, 2005. – 333 с.